مقدمه

۱- چک به‌عنوان ابزاری برای تسویه‌حساب و مبادلات مالی، تاریخی طولانی و پرماجرا دارد. نخستین شواهد تاریخی نشان می‌دهد که تمدن‌های باستانی از اسناد مشابه چک برای تسویه بدهی‌ها و معاملات استفاده می‌کردند. در آن زمان، افراد برای پرهیز از جابه‌جایی فیزیکی سکه‌ها و فلزات گران‌بها، اسنادی نوشتاری صادر می‌کردند که به دریافت‌کننده اجازه می‌داد دارایی موردنظر خود را از یک انبار یا خزانه دریافت کند. این اسناد، نخستین گام در تکامل سازوکارهای پرداخت غیرنقدی به شمار می‌آیند. در قرون وسطی، با گسترش تجارت و افزایش خطرات ناشی از حمل دارایی‌های فیزیکی، استفاده از اسنادی شبیه چک در اروپا رواج یافت. ابداع رسمی چک به شکل مدرن به قرن هفدهم میلادی در انگلستان بازمی‌گردد، زمانی که بانکداران خصوصی در لندن شروع به صدور چک برای مشتریان خود کردند. در این دوره، چک‌ها به‌عنوان ابزاری برای تسریع مبادلات مالی و تأمین امنیت معاملات جایگاه ویژه‌ای پیدا کردند. در قرون نوزدهم و بیستم، با توسعه نظام بانکی و تصویب قوانین مرتبط، چک به یکی از اصلی‌ترین ابزارهای پرداخت در معاملات جهانی تبدیل شد. این ابزار، با گذر زمان، نه‌تنها در میان تاجران، بلکه در زندگی روزمره مردم نیز نقشی اساسی ایفا کرد. در ایران، ورود چک به نظام مالی به اواخر قرن نوزدهم میلادی بازمی‌گردد و از آن زمان تاکنون، این ابزار تحولات گسترده‌ای را در نظام حقوقی و اقتصادی تجربه کرده است.

۲- چک به‌عنوان ابزار اعتباری و قابل اعتماد در نظام حقوقی و سیستم اقتصادی، نقش کلیدی در تضمین امنیت معاملات ایفا می‌کند. طبق قوانین ایران، «چک»، نوشته‌ای است که به‌موجب آن صادرکننده وجوهی راکه در نزد محال‌علیه دارد، کلاً یا بعضاً مسترد یا به دیگری واگذار می‌نماید. (ماده ۳۱۰ قانون تجارت) این سند، به دلیل ماهیت ترکیبی خود که شامل عناصر حقوقی، تجاری، اداری و اقتصادی است، در دسته پیچیده‌ترین

موضوعات حقوقی قرار می‌گیرد. اهمیت «حقوق چک» به‌ویژه در نظام اقتصادی کشورهایی مانند ایران، که بخش عمده‌ای از معاملات بر پایه این سند انجام می‌شود، انکارناپذیر است. از دیدگاه حقوقی، قوانین مربوط به چک شامل مواد مرتبط در قانون تجارت و قانون صدور چک می‌شود. این قوانین تلاش می‌کنند تا ضمن تسهیل مبادلات اقتصادی، امنیت حقوقی طرفین را نیز تضمین کنند. بااین‌حال، سوءاستفاده از چک، مانند صدور چک‌های بلامحل، از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی این حوزه است که باعث بی‌اعتمادی در معاملات شده است.

۳- قانون صدور چک، که یکی از مهم‌ترین قوانین مرتبط با این موضوع است، از بدو تصویب خود در سال ۱۳۵۵ تا به امروز، اصلاحات متعددی را تجربه کرده است. این تغییرات، عمدتاً با هدف تطبیق با نیازهای روز جامعه و کاهش مشکلات اجرایی صورت گرفته‌اند. تحولات قانونی در حوزه چک، نشان‌دهنده تلاش‌های مستمر قانون‌گذار برای بهبود وضعیت موجود و افزایش اعتماد عمومی به این سند است. بااین‌حال، برای دستیابی به نظامی کارآمدتر، همکاری میان قانون‌گذاران، دستگاه قضایی، بانک‌ها و فعالان اقتصادی ضروری به نظر می‌رسد. در سال‌های اخیر، قوانین مرتبط با چک در ایران دستخوش تغییرات و اصلاحات مثبتی شده است که هدف از آن‌ها ارزش دادن به اعتبار چک، رفع خلأهای قانونی، افزایش شفافیت و کاهش مخاطرات ناشی از سوءاستفاده از این وسیله بوده است. یکی از مهم‌ترین اصلاحات قانونی، مربوط به الزام به ثبت اطلاعات چک در سامانه‌های بانکی است. این اقدام با هدف جلوگیری از صدور چک‌های بلامحل و افزایش نظارت بر فرایند صدور و وصول چک‌ها طراحی شده است. این رویکرد قابل قبولی در راستای ارتقای امنیت مالی محسوب می‌شود. با وجود این، همچنان برخی چالش‌ها در این زمینه وجود دارد. برای مثال، تعارضات میان قانون صدور چک و قانون تجارت، یکی از موضوعاتی است که باعث ایجاد سردرگمی در میان فعالان اقتصادی، قضات و وکلایذ دادگستری شده است. همچنین، فقدان آموزش‌های کافی برای افراد در مورد نحوه استفاده صحیح از چک و آگاهی از مقررات مرتبط، یکی دیگر از مشکلات جدی این حوزه است.

۴- کتب تفسیر قوانین یکی از مهم‌ترین ابزارها در فهم و اجرای صحیح قوانین محسوب می‌شوند. در نظام حقوقی هر کشوری، قوانین به‌عنوان چهارچوبی کلی برای تنظیم روابط اجتماعی و اقتصادی تدوین می‌شوند؛ اما این قوانین، به دلیل ماهیت کلی و گاه پیچیده خود، نیازمند تفسیر و توضیح بیشتری هستند تا بتوانند در موارد عینی و پرونده‌های عملی به‌درستی به‌کار گرفته شوند. در این میان، کتب تفسیر قوانین نقش واسطه‌ای میان متن قانون و نیازهای اجرایی آن ایفا می‌کنند. اهمیت این آثار را می‌توان از چند منظر بررسی کرد: نخست، کتب تفسیر قوانین به درک دقیق‌تر مفاهیم حقوقی و مقاصد قانون‌گذار کمک می‌کنند. بسیاری از مواد قانونی، به‌ویژه در حوزه‌های پیچیده‌ای مانند حقوق تجارت، دارای عباراتی کلی یا اصطلاحاتی فنی هستند که نیازمند تشریح دقیق‌اند. نویسندگان این کتب، با استفاده از تجارب حقوقی و منابع علمی، معنای این مفاهیم را روشن کرده و نحوه اعمال آن‌ها را توضیح می‌دهند. دوم، این کتب علاوه بر انعکاس آرای وحدت رویه، با ارائه تفاسیری از منظر حقوق قضایی، به وحدت رویه قضایی کمک می‌کنند. در بسیاری از موارد، نبود تفسیر واحد از قوانین باعث صدور آراء متعارض در دادگاه‌ها می‌شود. آثار تفسیری می‌توانند به‌عنوان منابع معتبر علمی، در ایجاد یک نگاه منسجم در نظام قضایی نقش داشته باشند. قضات و وکلا می‌توانند با استناد به تحلیل‌های ارائه‌شده در این آثار، استدلال‌های خود را تقویت کرده و از اختلافات در تفسیر قوانین بکاهند. سوم، کتب تفسیر قوانین می‌توانند به توسعه حقوقی کمک کنند. حقوق به‌عنوان یک علم پویا و در حال تحول، نیازمند نقد و تحلیل مستمر است. نویسندگان این کتب، با بررسی نقاط ضعف و قوت قوانین، پیشنهادهایی برای اصلاح یا تکمیل آن‌ها ارائه می‌دهند که می‌تواند به ارتقای کیفیت قوانین منجر شود. این آثار برای آموزش مسائل حقوقی و ترویج فرهنگ حقوقی در جوامع بشری ضروری هستند. علاوه بر قضات، وکلا و سردفتران، باید اذعان کرد دانشجویان، پژوهشگران و فعالان حقوقی و اقتصادی، از کتب تفسیر قوانین به‌عنوان منابعی برای یادگیری عمیق‌تر و درک عملی‌تر از موضوعات حقوقی استفاده می‌کنند. ازاین‌رو، تدوین کتب تفسیری با زبانی روشن، علمی و کاربردی، ضرورتی انکارناپذیر برای هر نظام حقوقی است. از آنجا که یکی از اهداف متعالی

نظام‌های حقوقی، برپایی عدالت قضایی است، باید پذیرفت که عدالت، زمانی محقق می‌شود که قوانین به‌درستی فهمیده، تفسیر و اجرا شوند. در این میان، کتب تفسیر قوانین نقشی حیاتی در کاهش نابرابری‌ها و اختلافات ناشی از تفاسیر ناصحیح از قوانین ایفا می‌کنند. تفسیر قوانین یکی از چالش‌های همیشگی در دستگاه قضایی است. هر ماده قانونی، بسته به شرایط و نوع پرونده، ممکن است نیازمند تفاسیر گوناگونی باشد. کتب تفسیر قوانین، با ارائه تحلیل‌های دقیق و عمیق از مواد قانونی، امکان برداشت‌های اشتباه یا متناقض را کاهش داده و به قضات کمک می‌کنند تا تصمیماتی مبتنی بر اصول عدالت اتخاذ کنند. علاوه‌براین، کتب تفسیر قوانین می‌توانند در کاهش تبعیض‌های قضایی نیز نقش داشته باشند. یکی از مشکلاتی که در نظام‌های قضایی مشاهده می‌شود، برخورد متفاوت با پرونده‌های مشابه است. این موضوع، که عمدتاً ناشی از تفسیرهای متفاوت از قانون است، می‌تواند به بی‌اعتمادی عمومی نسبت به عدالت منجر شود. آثار تفسیری، با ایجاد وحدت در فهم قوانین، به کاهش این مشکلات کمک می‌کنند. نکته دیگر، تأثیر این کتب در تقویت آگاهی حقوقی مردم است. بسیاری از اختلافات و دعاوی حقوقی به دلیل عدم آشنایی افراد با قوانین و حقوق خود رخ می‌دهند. آثار تفسیری، به‌ویژه آن‌هایی که با زبانی ساده و روان نگاشته شده‌اند، می‌توانند به افزایش سطح آگاهی حقوقی جامعه کمک کرده و از بروز دعاوی غیرضروری جلوگیری کنند. در مجموع، کتب تفسیر قوانین نه‌تنها ابزارهایی علمی برای حقوقدانان و قضات هستند، بلکه به‌عنوان پلی میان قوانین و عدالت، نقشی بی‌بدیل در ارتقای نظام حقوقی و قضایی ایفا می‌کنند.

۵- تدوین یک کتاب تفسیری موفق و مفید، نیازمند رعایت مجموعه‌ای از اصول و ویژگی‌های علمی، عملی و نگارشی است. این ویژگی‌ها، ضمن تسهیل درک قوانین، به اثرگذاری بیشتر کتاب در میان مخاطبان مختلف کمک می‌کنند. نخستین ویژگی یک کتاب تفسیری مطلوب، شفافیت و روانی زبان است. نویسنده باید تلاش کند تا مفاهیم حقوقی پیچیده را با زبانی ساده و قابل‌فهم توضیح دهد. استفاده از مثال‌های عملی، ذکر مصادیق واقعی و پرهیز از بکارگیری اصطلاحات دشوار، می‌تواند در تسهیل ارتباط میان اثر و مخاطبان مؤثر باشد. دومین ویژگی، جامعیت و دقت علمی است. یک کتاب تفسیری

خوب باید تمامی جنبه‌های مرتبط با قانون موردنظر را پوشش دهد و هیچ نکته‌ای را از قلم نیندازد به نحوی که کتاب نیز بیش از حد سنگین و متورم نشود و در ضمن تأمین نیازهای اساسی خواننده، از حوصله وی خارج نشود. سومین ویژگی، بهره‌گیری از منابع معتبر و به‌روز در کنار تولید محتوای جدید و افزودن به ادبیات حقوقی در آن حوزه است. نویسنده باید با مراجعه به قوانین مرتبط، آراء وحدت رویه، آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌های اجرایی و نظریات حقوقی، تفسیرهای خود را مستند و مستدل کند. چهارمین ویژگی، بی‌طرفی و تحلیل دقیق است. نویسنده باید از قضاوت‌های شخصی و شتاب‌زده پرهیز کرده و تلاش کند تا تمامی ابعاد و جوانب مثبت و منفی یک قانون یا رویه قضایی را به‌صورت منصفانه بررسی کند. پنجمین ویژگی، توجه به ابعاد کاربردی مطالب در ضمن طرح مسائل نظری است. یک کتاب تفسیری، علاوه‌بر ارزش علمی، باید به‌گونه‌ای نگارش شود که برای قضات، وکلا، دانشجویان و سایر مخاطبان قابل‌استفاده باشد. ارائه پیشنهادهای اجرایی، راهکارهای عملی و بررسی چالش‌های مرتبط، از جمله عواملی هستند که به کاربردی بودن اثر کمک می‌کنند. در نهایت، یک کتاب تفسیری ایده‌آل باید الهام‌بخش باشد؛ به این معنا که مخاطبان را به تفکر، پژوهش و ارائه راهکارهای نوین در زمینه حقوق ترغیب کند. این ویژگی، نشان‌دهنده عمق و تأثیرگذاری اثر بر نظام حقوقی است.

۶- منابع مورد استفاده در این کتاب، طیفی گسترده از قوانین و مقررات مرتبط، آراء وحدت رویه، آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌های اجرایی و نظرات مشورتی مراجع معتبر را در بر می‌گیرد. همچنین، پژوهش‌های علمی و تحلیل‌های کارشناسان حقوقی و اقتصادی در نگارش این اثر نقشی بسزا داشته‌اند که فهرست آنها در پایان کتاب آمده است.

۷- نیاز جامعه حقوقی به منبعی روشن و قابل‌فهم برای تفسیر قوانین چک، نویسنده را بر آن داشت تا با تلاش و دقت فراوان، در آن اثر، بازنگری گسترده‌ای به عمل آورد تا شاهد تولدی جدید در حوزه چک باشیم. تجربه‌های شخصی و حرفه‌ای نویسنده در زمینه تدریس در حقوق، انگیزه‌ای مهم در بازنگری در این اثر بوده است. این کتاب، در زمان

چاپهای اولیه، با استقبال گسترده و چشمگیری (حتی نسخ باقیمانده از چاپهای پیش از اصلاحات آخر قانون) مواجه گردید.

۸- در پایان، بر خود لازم می‌دانم از همه بزرگوارانی که در معرفی این کتاب، بذل عنایت و محبت فراوان داشته‌اند، سپاسگزاری کنم. استادان، همکاران و پژوهشگرانی که با نظرات و پیشنهادهای سازنده خود، موجب بهبود این اثر شدند، نقش مهمی در بازنگری این کتاب ایفا کرده‌اند که به سهم خود، از همه آنان تشکر می‌کنم. امید است این کتاب بتواند در مسیر گسترش دانش حقوقی و حل مسائل موجود در حوزه چک، مؤثر واقع شود. از مخاطبان عزیز دعوت می‌کنم تا با ارائه دیدگاه‌ها و نقدهای خود از طریق ایمیل ssalehahmadi@yahoo.com، بنده را در ارتقای این اثر، بیشتر از پیش یاری کنند.

سعید صالح احمدی

چهاردهم بهمن ۱۴۰۳

تهران

فهرست مطالب

بخش اول: قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵/۰۴/۱۶..... ۱۷

ماده ۱ (الحاقی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- اقسام چک ۱۸

ماده ۲ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- ترتّب اثر اسناد لازم‌الاجراء بر چک‌های صادره عهدهٔ بانک‌ها ۴۹

ماده ۳ (اصلاحی ۱۳۸۲/۰۶/۰۲)- داشتن وجه نقد در تاریخ مندرج در چک ۶۹

ماده ۳ مکرر (الحاقی ۱۳۸۲/۰۶/۰۲)- تاریخ امکان وصول وجه موضوع چک ۸۵

ماده ۴ (اصلاحی ۱۳۹۷/۰۸/۱۳)- ثبت عدم پرداخت وجه چک در سامانه یکپارچه بانک مرکزی ۹۰

ماده ۵ (اصلاحی ۱۳۹۷/۰۸/۱۳)- پرداخت مبلغ موجود به دارنده چک ۹۳

ماده ۵ مکرر (الحاقی ۱۳۹۷/۰۸/۱۳)- اطلاع‌رسانی برخط به تمامی بانک‌ها و مؤسّسات اعتباری ۹۸

ماده ۶ (اصلاحی ۱۴۰۰/۰۱/۲۹)- سامانه صدور یکپارچه چک (صیّاد) ۱۳۱

ماده ۷ (اصلاحی ۱۳۸۲/۰۶/۰۲)- جرم‌انگاری ۱۴۷

ماده ۸ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- قانون حاکم بر صدور چک صادره عهدهٔ بانک‌های خارج از کشور ۱۷۴

ماده ۹ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- زوال تعقیب کیفری ۱۷۷

ماده ۱۰ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- صدور چک با علم به بسته بودن حساب بانکی خود ۱۸۰

ماده ۱۱ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- ضرورت شکایت دارنده چک برای تعقیب جرائم ق.ص.چ ۱۸۷
ماده ۱۲ (اصلاحی ۱۳۸۲/۰۶/۰۲)- قرار موقوفی تعقیب ۲۰۱
ماده ۱۳ (اصلاحی ۱۳۸۲/۰۶/۰۲)- موارد منتفی شدن تعقیب کیفری صادرکننده چک ۲۱۰
ماده ۱۴ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- دستور کتبی عدم پرداخت وجه چک به بانک ۲۳۲
ماده ۱۵ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- مطالبه وجه چک و ضرر و زیان از دادگاه کیفری ۲۶۲
ماده ۱۶ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- کیفیت زمانی رسیدگی به دعاوی چک در دادسرا و دادگاه ۲۶۸
ماده ۱۷ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- اماره قانونی پرداخت و انصراف شاکی از شکایت ۲۷۱
ماده ۱۸- اخذ قرار تأمین کفالت یا وثیقه از متهم چک بلامحل ۲۷۳
ماده ۱۹ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- مسؤولیّت تضامنی صادرکننده چک و صاحب امضاء ۲۸۰
ماده ۲۰ (اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- مسؤولیّت مدنی پشت‌نویسان چک..... ۲۹۰
ماده ۲۱ (اصلاحی ۱۳۹۷/۰۸/۱۳)- محرومیتهای ناشی از بیش از یک بار صدور چک بی‌محل ۲۹۵
ماده ۲۱ مکرر (الحاقی ۱۳۹۷/۰۸/۱۳)- امکان استعلام آخرین وضعیت صادرکننده چک ۳۰۳
ماده ۲۲ (اصلاحی ۱۳۸۲/۰۶/۰۲)- اقامتگاه قانونی متهم غیر قابل دسترس ... ۳۰۹
ماده ۲۳ (اصلاحی ۱۳۹۷/۰۸/۱۳)- درخواست صدور اجرائیه نسبت به کسری و حق‌الوکاله ۳۱۳
ماده ۲۴ (اصلاحی ۱۴۰۰/۰۱/۲۹)- ضمانت اجرای ارتکاب تخلف ۳۲۸

بخش دوم: از قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱/۰۲/۱۳ ..... ۳۳۳
ماده ۳۱۰- تعریف قانونی «چک» ۳۳۴
ماده ۳۱۱- محل و تاریخ صدور چک و امضای صادرکننده آن ۳۳۹
ماده ۳۱۲- کیفیات مختلفه چک ۳۴۶
ماده ۳۱۳- کارسازی وجه چک به محض ارائه ۳۴۹
ماده ۳۱۴- ذات و ماهیت چک ۳۵۱
ماده ۳۱۵- عنصر مکان و عنصر زمان ۳۶۳
ماده ۳۱۶- امضاء یا مُهر ظهر چک ۳۶۷
ماده ۳۱۷- قانون حاکم بر چک‌های صادره از خارجه ۳۶۹
فهرست منابع و مآخذ ۳۷۳

بخش اول:

قانون صدور چک

مصوب ۱۳۵۵/۰۴/۱۶

اقسام چک

ماده ۱ (الحاقی ۱۳۷۲/۰۸/۱۱)- انواع چک عبارت است از:
۱- «چک عادی»، چکی است که اشخاص عهده بانک‌ها به حساب جاری خود صادر و دارنده آن تضمینی جز اعتبار صادرکننده آن ندارد.
۲- «چک تأییدشده»، چکی است که اشخاص عهده بانک‌ها به حساب جاری خود صادر و توسط بانک محال علیه پرداخت وجه آن تأیید می‌شود.
۳- «چک تضمین‌شده»، چکی است که توسط بانک به‌عهده همان بانک به درخواست مشتری صادر و پرداخت وجه آن توسط بانک تضمین می‌شود.
۴- «چک مسافرتی»، چکی است که توسط بانک صادر و وجه آن در هر یک از شعب آن بانک یا توسط نمایندگان و کارگزاران آن پرداخت می‌گردد.
تبصره (الحاقی ۱۳۹۷/۰۸/۱۳)- قوانین و مقررات مرتبط با چک حسب مورد، راجع به چک‌هایی که به شکل الکترونیکی (داده پیام) صادر می‌شوند نیز لازم‌الرعایه است.
بانک مرکزی مکلف است ظرف مدت ۱ سال پس از لازم‌الاجراء شدن این قانون، اقدامات لازم در خصوص چک‌های الکترونیکی (داده پیام) را انجام داده و دستورالعمل‌های لازم را صادر نماید.

■ **۱**- «چک» ورقه‌ای است که صاحب چک مبلغی از پول خود را که نزد بانک دارد به گیرنده چک واگذار می‌کند یعنی بلافاصله بعد از صدور چک معادل پول آن از حساب کسی که چک را کشیده است، متعلق به کسی خواهد بود که چک را گرفته است. «چک» یک ابزار یا وسیلهٔ «پرداخت» نقدی پول به دیگران است ولی متاسفانه در کشور ما مثل بسیاری از امور دیگر، از این وسیلهٔ هم یا در جای خود استفاده نمی‌شود و یا وسیلهٔ سوءاستفاده قرار می‌گیرد به این معنی که مردم غالباً «چک» را برای تأمین و تحصیل یا تضمین اعتبار و یا به صورت ضمانت و یا به عنوان امانت از آن استفاده می‌نمایند. (منصور، علی اکبر، حقوق به زبان ساده (چک بی‌محل)، نشریه حقوق امروز، دی ۱۳۴۲، ش ۸، ص ۳۶)

■ **۲**- دیدگاه حقوقدانان پیرامون ماهیت حقوقی چک:
۱- با توجه به مادتین ۷۲۵ و ۷۲۶ ق.م و ماده ۳۱۰ ق.ت، جوهر حقوقی چک‌های صادره عهدهٔ بانک‌های مجازی به عنوان وسیلهٔ پرداخت، عبارت از سندی است که بر پایه توافق صادرکننده و گیرنده آن تنظیم می‌شود. به محض صدور از ناحیه صاحب حساب او را متعهّد و ملتزم به پرداخت وجه می‌نماید، به نحوی که بانک محالٌ‌علیه در صورت موجود بودن وجه یا اعتبار مکلف به پرداخت آن است. به دیگر سخن، چک نوعی حواله با دستور پرداخت وجه از ناحیه صاحب حساب به بانک محالٌ‌علیه است. که به موجب آن صادرکننده در مقابل چک اعم از حامل یا شخص معیّن یا سایر دارندگان چک ملتزم و متعهّد است که وجه چک را پرداخت کند. با توجه به تعریفی

که از چک ذکر شد چک جانشین وجه نقد و وسیلهٔ استرداد آن است و در صورتی باید صادر گردد که به میزان مبلغ مندرج در آن پول در حساب صادرکننده وجود داشته باشد که در اصطلاح بانکی به آن «محل» می‌گویند و اگر وجه یا محل نداشته باشد، می‌گویند «بی محل» است. از نظر قوانین جزایی صادر کردن چک بدون محل جرم بوده و دارای مجازات می‌باشد. درصورتی‌که برات و سفته وسیلهٔ اعتبارند و ممکن است وعده‌دار باشند و یا به تاریخ روز. (بهرامی، بهرام، حقوق تجارت کاربردی، چ ۳، صص ۲۱۷-۲۱۶)

۲- در خصوص «ماهیت چک» به جهت رعایت اختصار بایستی گفت که درباره ماهیت حقوقی چک مثل برات حقوقدانان کشورمان نظرات مختلف و متفاوتی ابراز داشته‌اند. برخی آن را از مصادیق قرارداد می‌دانند و برخی دیگر آن را یک تعهّد یک طرفی یا ایقاع اعلام داشته‌اند و عده‌ای نیز سعی بر این داشته‌اند تا با ترکیب دو نظر ماهیت حقوقی چک را ترکیب و آمیزه‌ای از دو نظریه قرارداد و تعهّد یکجانبه بیان نمایند. به نظر می‌رسد که در حقوق ایران تمایل غالب تحلیل‌های حقوقی بر این است که ماهیت حقوقی چک را در قالب عقد یا حواله بررسی کنند. این غلبه از «تعریف چک» در ق.ت ناشی می‌شود. بنابراین با ملاحظه نظریات فوق (اخلاقی، بهروز، جزوه درسی اسناد تجاری، دوره لیسانس، صص ۲۳۶-۲۳۵، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۱۳۷۴-۱۳۷۳. به نقل از دمرچیلی، محمد و همکاران، ق.ت در نظم حقوق کنونی، چ ۲، ص ۵۷۶) بایستی گفت همانند ماهیت حقوقی برات، ماهیت حقوقی چک نیز علی‌رغم تشابهاتی با قرارداد و عقد حواله و تعهّد یک‌طرفه، ماهیت حقوقی خاص خود را داراست. (حسن‌زاده، حیدر، حقوق تجارت: اسناد تجارتی (برات، سفته، چک و اسناد در وجه حامل)، چ ۱، صص ۲۵۲-۲۵۱)

■ **۳**- ماده ۱ ق.ص.چ، ماهیت حقوقی انواع چک را مشخص کرده و با تقسیم آن به چهار نوع «چک عادی»، «چک تاییدشده»، «چک تضمین‌شده» و «چک مسافرتی»، جایگاه قانونی و حقوقی هر یک را تعیین می‌کند. این تقسیم‌بندی، اساساً برای روشن‌سازی تعهدات و مسئولیت‌های صادرکننده، بانک محال‌علیه و دارنده چک انجام شده است. از منظر حقوقی، این ماده با تأکید بر عنصر اعتبار در «چک عادی»، اصل «اعتماد به اعتبار شخصی» را مبنا قرار می‌دهد. در مقابل، چک‌های تضمین‌شده و تایید شده با اتکای بر اعتبار بانک، به اصل «تضمین پرداخت» توجه دارند. این تفاوت‌ها سبب می‌شود حقوق و تعهدات طرفین قراردادهای تجاری و مالی به روشنی تبیین گردد و مسئولیت بانک‌ها و اشخاص در پرداخت وجه چک، تابع «اصل استحکام معاملات» شود. از این اصل دانسته می‌شود که این ماده تلاش می‌کند تعادل میان حقوق اشخاص و تعهدات مالی در اسناد تجاری را برقرار کند.

■ **۴**- حکمت تصویب ماده ۱، تسهیل تعاملات مالی و تجاری، افزایش اعتماد عمومی و کاهش ریسک در معاملات مالی است.

قانونگذار با تدوین این ماده، به‌دنبال ارائه ابزاری برای ایجاد نظم در نظام پرداخت‌ها بوده و اهمیت «سرعت در وصول مطالبات» را مدنظر قرار داده است. تفاوت میان انواع چک از نظر قابلیت اعتماد و ضمانت پرداخت، با هدف کاهش اختلافات میان طرفین و تسهیل در حل و فصل دعاوی احتمالی وضع شده است. همچنین، با تأکید بر چک‌های تضمین‌شده و تایید شده، قانونگذار اطمینان‌خاطر طرفین را در معاملات پرریسک فراهم کرده است. از این اصل دانسته می‌شود که فلسفه وضع این ماده، استحکام نظام مالی و اطمینان‌بخشی به طرفین اسناد تجاری در تعاملات روزمره است.

■ **۵**- به طور کلی، منظور قانونگذار در ماده ۱، تعیین ضوابط و چارچوبی قانونی برای انواع چک و نحوه استفاده از آن در معاملات مالی و تجاری است. تفکیک چهار نوع چک، نشانگر تلاش قانونگذار برای پاسخگویی به نیازهای متنوع اشخاص در نظام پرداخت‌های مالی است. به‌ویژه تأکید بر «چک تضمین‌شده» و «چک تایید شده» نشان می‌دهد که قانونگذار بر لزوم حمایت از دارندگان چک و کاهش مخاطرات عدم پرداخت تأکید داشته است. تبصره ماده نیز حاکی از توجه قانونگذار به پیشرفت‌های فناوری و حرکت به‌سوی پرداخت‌های الکترونیکی است. از این اصل دانسته می‌شود که قانونگذار در پی ارائه سازوکاری جامع برای تقویت اعتبار چک در نظام مالی کشور بوده است.

■ **۶**- اجرای ماده ۱ آثار حقوقی متعددی در روابط مالی و تجاری دارد.

۱- با تفکیک انواع چک، حقوق و تعهدات طرفین (صادرکننده، دارنده و بانک) روشن‌تر شده و مانع از بروز اختلافات گسترده در دعاوی مربوط به چک می‌شود.

۲- اجرای این ماده موجب تسهیل در اثبات دعاوی مالی می‌شود؛ به‌طور مثال، دارنده چک تضمین‌شده از حمایت بیشتری برخوردار است و احتمال عدم وصول وجه کاهش می‌یابد. همچنین، الزام بانک مرکزی به تنظیم مقررات برای چک‌های الکترونیکی، نظام حقوقی پرداخت‌های الکترونیکی را تقویت می‌کند. از این اصل دانسته می‌شود که اجرای این ماده با استحکام بخشی به حقوق طرفین، به کاهش دعاوی مالی و ارتقای اعتماد به نظام بانکی می‌انجامد.

■ **۷**- ماده ۱ ابزاری کارآمد برای تنظیم روابط مالی و افزایش اعتماد میان تجار است. در معاملات بزرگ، استفاده از «چک تضمین‌شده» به دلیل اتکای آن بر اعتبار بانک، ریسک معاملاتی را کاهش می‌دهد. همچنین، چک تایید شده، اعتبار صادرکننده را نزد طرف مقابل تقویت کرده و باعث تسهیل معاملات می‌شود. تفکیک انواع چک به تجار امکان می‌دهد تا متناسب با نیاز خود، ابزار پرداخت مناسب را انتخاب کنند. از این اصل دانسته می‌شود که این ماده با حمایت از امنیت مالی، به رشد تجارت و تسهیل در انجام معاملات کمک می‌کند.

■ **۸**- بند ۱ ماده ۱ ق.ص.چ، «چک عادی» را به‌عنوان سندی تجاری تعریف می‌کند که توسط اشخاص و از حساب جاری خود نزد

بانک صادر می‌شود و دارنده آن برای وصول وجه، تنها به اعتبار صادرکننده متکی است. از منظر حقوقی، این چک مصداقی از تعهد پرداخت است که متکی به اصل «اهلیت طرفین» و «اعتبار صادرکننده» می‌باشد. در این نوع چک، بانک صرفاً به‌عنوان نگهدارنده حساب عمل کرده و تعهدی نسبت به پرداخت وجه ندارد. این بند بر اصل «قرارداد خصوصی» استوار بوده و مسئولیت صدور و پرداخت چک را بر عهده صادرکننده قرار می‌دهد. از این اصل دانسته می‌شود که ماهیت حقوقی بند ۱، شفاف‌سازی تعهدات و نقش اشخاص و بانک در تنظیم اسناد تجاری است.

■ **۹**- فلسفه وضع بند ۱، تأمین ابزار پرداختی ساده و انعطاف پذیر برای اشخاص در معاملات روزمره است. قانونگذار با ارائه این نوع چک، فضایی ایجاد کرده است که افراد بتوانند بدون نیاز به تضمینات بانکی، در مبادلات خود از چک به‌عنوان ابزاری برای تسهیل پرداخت استفاده کنند. همچنین، این بند بر اهمیت «اعتماد متقابل» در روابط مالی تأکید دارد و آزادی اشخاص در انتخاب ابزار پرداخت را حفظ می‌کند. از این اصل دانسته می‌شود که هدف قانونگذار، فراهم‌سازی ابزاری ساده و در دسترس برای تحقق اصل «آزادی قراردادها» و تسهیل تعاملات مالی روزمره است.

■ **۱۰**- هدف قانونگذار از بند ۱، تعیین چارچوب حقوقی مشخص برای چک عادی و شناسایی محدودیت های آن است. قانونگذار با تأکید بر این‌که «چک عادی تضمینی جز اعتبار صادرکننده ندارد»، تلاش کرده است مسئولیت پرداخت را به‌طور مستقیم بر عهده صادرکننده بگذارد و از تحمیل تعهد اضافی به بانک جلوگیری کند. این بند همچنین برای روشن‌سازی حقوق و تعهدات طرفین چک طراحی شده تا از بروز اختلافات احتمالی جلوگیری شود. از این اصل دانسته می‌شود که قانونگذار قصد داشته با تنظیم دقیق این بند، ضمن حمایت از اعتبار اسناد تجاری، حقوق طرفین را متوازن سازد.

■ **۱۱**- اجرای بند ۱، آثار حقوقی متعددی به‌دنبال دارد. نخست، «چک عادی» به‌عنوان یک سند تعهد، تابع قواعد عمومی قراردادها و اصل «وفای به عهد» است؛ بنابراین، دارنده چک برای مطالبه وجه، باید اعتبار صادرکننده را اثبات کند. دوم، بانک تعهدی به پرداخت وجه ندارد و صرفاً نقش نگهداری حساب را بر عهده دارد. همچنین، در صورت عدم پرداخت وجه چک، دارنده می‌تواند از طریق مراجع قانونی علیه صادرکننده اقامه دعوا کند. از این اصل دانسته می‌شود که این بند، با کاهش تعهدات بانکی، مسئولیت مالی را مستقیماً بر عهده صادرکننده قرار داده و از بانک حمایت می‌کند.

■ **۱۲**- در حقوق، «چک عادی» به عنوان یک سند مالی محسوب می شود که برای وصول وجه آن، دارنده باید به شخصیت حقوقی یا اعتبار مالی صادرکننده تکیه کند. دادگاه ها در دعاوی مربوط به چک عادی، بانک را به‌عنوان «محال‌علیه»، فاقد هرگونه مسئولیت مستقیم می‌دانند. همچنین، در صورت صدور چک بلامحل، دادگاه‌ها به استناد این بند، صادرکننده را موظف به جبران خسارت دانسته و حق شکایت کیفری برای دارنده قائل هستند. از این

ماده دانسته می‌شود که حقوق، بند ۱ را ابزاری برای حفظ تعهدات صادرکننده و کاهش تعهدات بانکی می‌داند.

■ **۱۳**- بند ۱ ماده ۱، چک عادی را ابزاری مناسب برای معاملات با سطح اعتماد بالا معرفی می‌کند. تجار می‌توانند در روابط مالی خود، بر اساس اعتماد شخصی یا شهرت تجاری صادرکننده، از چک عادی استفاده کنند. این بند، فضای انعطاف‌پذیری برای انجام معاملات فراهم کرده است، اما در معاملات با ریسک بالا، تجار معمولاً به‌دلیل نبود ضمانت بانکی، از این نوع چک اجتناب می‌کنند. از این اصل دانسته می‌شود که این بند، با تأکید بر اعتماد و اختیار طرفین، نقش چک عادی را در معاملات تجاری روزمره تقویت کرده است.

■ **۱۴**- بند ۱ ماده ۱ بر اساس قاعده «حجیت تعهدات مالی» قابل تحلیل است. چک عادی به‌عنوان نوعی «حواله» شناخته می‌شود که به موجب آن، صادرکننده متعهد به پرداخت وجه به دارنده می‌شود. مسئولیت پرداخت در این نوع چک، بر عهده صادرکننده بوده و بانک تنها نقش واسط را ایفا می‌کند. این بند، با اصولی همچون «اصالة‌اللزوم» و قاعده «لا ضرر» مطابقت دارد و مشروعیت معاملات مالی مبتنی بر چک عادی را تأیید می‌کند. از این ماده دانسته می‌شود که بند ۱، ضمن سازگاری با مبانی فقهی، تعهدات مالی صادرکننده را تقویت می‌کند.

■ **۱۵**- بند ۲ ماده ۱ ق.ص.چ، «چک تایید شده» را تعریف کرده و به‌عنوان سندی تجاری با ماهیت تعهدی-اعتباری معرفی می‌کند. این نوع چک زمانی صادر می‌شود که بانک، پس از بررسی حساب جاری صادرکننده، پرداخت وجه را تأیید کند. ماهیت حقوقی این چک بر پایه اصل «وفای به عهد» و قاعده «اصالة الصحة» استوار بوده و تعهد بانک به پرداخت، آن را از چک عادی متمایز می‌کند. بانک به‌عنوان «ضامن ضمنی» ایفای نقش می‌کند و این مسئولیت موجب افزایش اعتبار چک تایید شده در معاملات تجاری و حقوقی می‌شود. از این اصل دانسته می‌شود که این بند به‌دنبال ایجاد سندی تجاری با اطمینان بیشتر برای طرفین معامله است.

■ **۱۶**- حکمت وضع بند ۲، تقویت اعتماد به «چک به‌عنوان ابزار پرداخت» و کاهش ریسک‌های ناشی از چک‌های بلامحل است. قانونگذار با معرفی چک تایید شده، خواسته است تا در معاملات مالی با ریسک بالا یا میان افراد با آشنایی محدود، تضمین بیشتری برای پرداخت فراهم کند. فلسفه این بند، تأمین امنیت حقوقی دارنده چک و کاهش دعاوی حقوقی و کیفری است که ناشی از چک‌های فاقد اعتبار می‌باشد. از این اصل دانسته می‌شود که هدف قانونگذار از وضع این بند، حفظ نظم در مبادلات مالی و کاهش خسارات ناشی از تخلفات صادرکنندگان است.

■ **۱۷**- هدف قانونگذار از وضع بند ۲، ایجاد ابزار مالی معتبرتر نسبت به چک عادی است. تأیید بانک به این معناست که وجه چک در زمان صدور موجود بوده و بانک پرداخت آن را تضمین می‌کند. این بند نقش بانک را از «محال‌علیه صرف»، به «ضامن پرداخت» ارتقا می‌دهد. این تغییر به‌ویژه برای دارنده چک

اطمینان ایجاد می‌کند که امکان مطالبه وجه بدون نگرانی از عدم تأمین اعتبار فراهم است. از این اصل دانسته می‌شود که قانونگذار با این ماده، تلاش کرده نقش حمایتی بانک‌ها در معاملات تجاری را تقویت کند و اعتماد عمومی به سیستم بانکی را افزایش دهد.

■ **۱۸**- اجرای بند ۲ آثار حقوقی گسترده‌ای به همراه دارد. نخست، بانک موظف است قبل از تأیید، اطمینان حاصل کند که وجه چک در حساب صادرکننده موجود است؛ این امر مسئولیت بانک را در قبال دارنده افزایش می‌دهد. دوم، در صورت تأیید، دارنده چک می‌تواند مستقیماً علیه بانک برای مطالبه وجه اقدام کند. همچنین، این بند با کاهش دعاوی ناشی از چک بلامحل، بار قضایی محاکم را کاهش می‌دهد. از این اصل دانسته می‌شود که اجرای این بند باعث افزایش شفافیت و اعتبار چک در معاملات تجاری و حقوقی می‌شود.

■ **۱۹**- چک تاییدشده به‌عنوان سندی با «ضمانت اجرایی قوی‌تر» نسبت به چک عادی شناخته می‌شود. حقوق، بانک تأییدکننده را به‌عنوان متعهد اصلی در قبال پرداخت وجه می‌دانند و دارنده چک می‌تواند بدون نیاز به اقامه دعوا علیه صادرکننده، از بانک وجه را مطالبه کند. همچنین، در دعاوی مربوط به عدم پرداخت وجه، بانک نمی‌تواند به استناد کمبود موجودی یا دلایل دیگر، از تعهد خود سرباز زند. حقوق، بند ۲ را ابزاری برای حمایت از حقوق دارنده چک در برابر تخلفات احتمالی صادرکننده می‌داند.

■ **۲۰**- بند ۲ نقش مهمی در افزایش اعتماد تجار به معاملات مبتنی بر چک ایفا می‌کند. چک تایید شده به‌دلیل تضمین پرداخت توسط بانک، ابزاری مطمئن‌تر برای پرداخت در معاملات کلان یا بین‌المللی است. این بند به تجار اطمینان می‌دهد که می‌توانند بدون نگرانی از وضعیت مالی صادرکننده، وجه چک را دریافت کنند. همچنین، این نوع چک می‌تواند به‌عنوان ابزاری جایگزین برای تسویه‌حساب‌های پیچیده و اعتبارات اسنادی در تجارت خارجی استفاده شود. از این اصل دانسته می‌شود که بند ۲ با تقویت جایگاه چک در اقتصاد تجاری، ابزار پرداختی کارآمد و مطمئن فراهم کرده است.

■ **۲۱**- چک تایید شده نوعی «تعهد ضمانی» است که بر اساس قاعده «ضمان» و اصل «وفای به عقد» شکل گرفته است. بانک با تأیید پرداخت، در جایگاه «ضامن» قرار گرفته و مسئولیت پرداخت وجه را بر عهده می‌گیرد. این امر با قاعده «حجیت امضای تعهدات مالی» سازگار است. همچنین، از آنجا که بانک قبل از تأیید، موجودی حساب صادرکننده را بررسی می‌کند، این نوع چک مانع ایجاد خسارت یا ضرر به دارنده خواهد شد. از این اصل دانسته می‌شود که بند ۲ علاوه بر انطباق با مبانی فقهی، نقش حمایتی بانک را در معاملات تجاری و مالی تقویت می‌کند.

■ **۲۲**- بند ۳ ماده ۱ ق.ص.چ، ماهیت حقوقی «چک تضمین‌شده» را روشن می‌سازد. این چک به‌عنوان سندی تجاری، به درخواست مشتری و با ضمانت قطعی بانک صادر می‌شود. ویژگی کلیدی این چک، تعهد مستقیم بانک به پرداخت وجه در سررسید یا به درخواست دارنده است. ماهیت حقوقی آن بر مبنای

«تعهد یک‌جانبه بانک» و قاعده «اصل اعتبار معاملات تجاری» شکل گرفته است. این چک از نظر حقوقی، قابلیت انتقال و استقلال تعهدات بانک را دارد. از این اصل دانسته می‌شود که بند ۳ به‌منظور تقویت نقش بانک‌ها در تضمین تعهدات مالی تدوین شده است.

■ **۲۳**- فلسفه وضع بند ۳، ایجاد ابزاری مالی است که بیشترین اعتماد را در مبادلات اقتصادی جلب کند. قانونگذار با در نظر گرفتن «نیاز به کاهش ریسک معاملات کلان»، چک تضمین‌شده را به‌عنوان ابزاری معرفی کرده که پرداخت آن قطعیت دارد. حکمت این بند، تأمین امنیت مالی دارنده و جلوگیری از خسارات ناشی از چک‌های بلامحل یا اختلافات حقوقی است. از این اصل دانسته می‌شود که قانونگذار با این بند، به دنبال ایجاد سازوکاری قابل‌اعتماد برای تقویت روابط مالی و تجاری بوده است.

■ **۲۴**- هدف قانونگذار از بند ۳، کاهش دغدغه دارنده چک درباره اعتبار صادرکننده و تقویت اطمینان به سیستم بانکی است. چک تضمین‌شده به‌عنوان سندی که بانک صادرکننده را متعهد به پرداخت می‌کند، ابزاری برای معاملات با مبالغ سنگین یا روابط حقوقی پیچیده به شمار می‌رود. بانک در این فرآیند، نقش ضامن اصلی را ایفا کرده و وجه چک از منابع داخلی آن پرداخت می‌شود. از این اصل دانسته می‌شود که قانونگذار با این ماده، بانک‌ها را در حمایت از طرفین معاملات مالی مسئول‌تر ساخته است.

■ **۲۵**- اجرای بند ۳ آثار حقوقی قابل توجهی دارد. تعهد بانک به پرداخت، به‌طور مستقل از وضعیت مالی مشتری، امنیت بالایی برای دارنده چک ایجاد می‌کند. همچنین، این بند از امکان انکار یا ادعای کمبود موجودی توسط بانک جلوگیری کرده و دعوی حقوقی علیه صادرکننده را غیرضروری می‌سازد. افزون بر این، قابلیت انتقال چک تضمین‌شده در روابط مالی، نقش مؤثری در توسعه ابزارهای تجاری ایفا می‌کند. از این اصل دانسته می‌شود که اجرای این بند، اعتماد و شفافیت را در معاملات افزایش می‌دهد.

■ **۲۶**- چک تضمین‌شده به‌عنوان سندی معتبر و قطعی شناخته می‌شود که تعهد پرداخت آن به بانک صادرکننده محدود است. محاکم معمولاً بانک را مسئول اصلی پرداخت می‌دانند و دعوی علیه صادرکننده را در این نوع چک‌ها غیرموجه تشخیص می‌دهند. در دعاوی مربوط به این نوع چک، دارنده نیازی به اثبات اعتبار صادرکننده ندارد و بانک نمی‌تواند از ایفای تعهد خود شانه خالی کند. از این اصل دانسته می‌شود که بند ۳ در رویه قضایی به‌عنوان ابزار حمایتی از دارنده چک شناخته شده است.

■ **۲۷**- چک تضمین شده ابزاری مؤثر برای کاهش نگرانی‌های تجار و تقویت اعتبار سیستم بانکی است. این چک در معاملات کلان یا بین‌المللی، جایگزینی برای روش‌های سنتی پرداخت به‌شمار می‌رود و با تضمین پرداخت توسط بانک، مانع از توقف جریان مالی می‌شود. تجار می‌توانند با اتکا به این ابزار، بدون بررسی وضعیت مالی مشتریان، معاملات خود را انجام دهند. از این اصل دانسته می‌شود که

بند ۳ نقش کلیدی در توسعه ابزارهای پرداخت مطمئن در اقتصاد تجاری ایفا می‌کند.

■ **۲۸**- چک تضمین‌شده مصداقی از «ضمان نقل ذمه به ذمه» است که در آن بانک، تعهد پرداخت را از عهده مشتری به خود منتقل می‌کند. این امر با قاعده «لاضرر و لاضرار» تطابق دارد، زیرا تضمین بانک، از احتمال خسارت به دارنده جلوگیری می‌کند. همچنین، اصل «وفای به عقد» تعهد بانک را در این نوع چک‌ها تقویت می‌کند.

■ **۲۹**- بند ۴ ماده ۱ ق.ص.چ، به تعریف «چک مسافرتی» به عنوان یکی از انواع اسناد تجاری می‌پردازد که توسط بانک صادر و وجه آن در هر شعبه یا کارگزار بانک قابل‌پرداخت است. ماهیت حقوقی این چک در زمره اسناد پرداختی قطعی قرار می‌گیرد و بانک صادرکننده متعهد اصلی پرداخت وجه آن است. «چک مسافرتی» بر مبنای قاعده «اصل اعتبار اسناد تجاری» و «تعهد به پرداخت فوری» تعریف شده است. از این اصل دانسته می‌شود که چک مسافرتی یک سند تعهدآور مستقل است که حقوق دارنده را بدون نیاز به اثبات موجودی یا اعتبار تضمین می‌کند.

■ **۳۰**- فلسفه وضع بند ۴، تسهیل جریان نقدینگی در مسافرت‌ها و کاهش مخاطرات حمل پول نقد است. چک مسافرتی، ابزاری مطمئن برای جایگزینی پول نقد و تضمین پرداخت وجه در هر نقطه جغرافیایی است. قانونگذار با این اقدام، به‌دنبال کاهش خطرات مرتبط با حمل‌ونقل پول و تقویت اطمینان عمومی به سیستم بانکی بوده است. از این اصل دانسته می‌شود که وضع این بند، نیازهای اقتصادی و اجتماعی مسافران و تجار را در نظر گرفته و امنیت معاملات را تقویت کرده است.

■ **۳۱**- قانونگذار در بند ۴ ماده ۱، قصد دارد ابزار مالی قابل‌اعتمادی برای مسافران و تجار فراهم کند که نیاز به حمل وجه نقد را به حداقل برساند. «چک مسافرتی» به‌عنوان سندی که در هر شعبه یا نمایندگی بانک پرداخت می‌شود، راهکاری برای افزایش سرعت و امنیت در نقل‌وانتقال وجوه است. این بند، توجه به رفاه عمومی و حمایت از دارنده در برابر مشکلات نقدینگی را منعکس می‌کند. از این اصل دانسته می‌شود که قانونگذار به‌دنبال حفظ منافع دارنده و تقویت اعتماد عمومی به بانک‌ها بوده است.

■ **۳۲**- اجرای بند ۴ آثار حقوقی متعددی به همراه دارد. از جمله این آثار، ایجاد تعهد قطعی بانک به پرداخت وجه و حذف مسئولیت اثبات موجودی یا اعتبار توسط دارنده است. این بند باعث کاهش دعاوی حقوقی ناشی از نقص در پرداخت می‌شود و بانک را به‌عنوان متعهد اصلی، مسئول تمامی تعهدات می‌داند. همچنین، اجرای این بند می‌تواند موجب کاهش استفاده از پول نقد در معاملات شود. از این اصل دانسته می‌شود که بند ۴ نقش مؤثری در افزایش امنیت مالی و شفافیت معاملات دارد.

■ **۳۳**- «چک مسافرتی» ابزاری کارآمد برای تسهیل معاملات در سفرهای داخلی و خارجی است. این چک، جایگزینی امن و قابل‌اعتماد برای پول نقد غیر خُرد بوده و نقش مهمی در کاهش ریسک سرقت یا مفقود شدن وجوه دارد. تجار و مسافران می‌توانند بدون نیاز به

نقدینگی فیزیکی، معاملات خود را در نقاط مختلف انجام دهند. از این اصل دانسته می‌شود که بند ۴ به‌عنوان یکی از ابزارهای توسعه تجارت و گردش مالی سریع، به نیازهای اقتصادی تجار و مسافران پاسخ داده است.

■ **۳۴**- «چک مسافرتی» بر اساس قاعده «ضمان محض» و اصل «وفای به عهد» تحلیل می‌شود. بانک به‌عنوان ضامن پرداخت وجه، متعهد می‌شود که وجه چک در هر زمان و مکان به دارنده پرداخت شود. این امر با اصولی مانند «قاعده لاضرر» و «قاعده جبران خسارت» سازگار است، زیرا ریسک مسافران و تجار را کاهش می‌دهد.

■ **۳۵**- تبصره ماده ۱ ق.ص.چ به «چک‌های الکترونیکی» به عنوان نوعی جدید از اسناد تجاری می‌پردازد. ماهیت حقوقی این تبصره، توسعه و به‌روزرسانی قوانین موجود برای انطباق با فناوری‌های نوین است. چک الکترونیکی در چارچوب ق.ت و قانون جرایم رایانه‌ای قابل تحلیل است و همچنان به‌عنوان «سند تجاری» واجد ویژگی‌های الزام‌آور باقی می‌ماند. از این تبصره دانسته می‌شود که چک‌های الکترونیکی مشمول تمامی قواعد و مقررات اسناد تجاری هستند و حقوق دارندگان آن تضمین‌شده است.

■ **۳۶**- وضع تبصره ماده ۱ ناشی از رشد فناوری اطلاعات و ضرورت انطباق نظام حقوقی با نیازهای جامعه الکترونیکی است. هدف این تبصره، تسهیل و تسریع در معاملات تجاری، کاهش هزینه‌های اداری و افزایش امنیت مبادلات است. این اقدام، ضمن تقویت اعتماد عمومی به سیستم بانکی، خطرات ناشی از جعل و کلاهبرداری را کاهش می‌دهد. از این تبصره دانسته می‌شود که قانونگذار به ضرورت هماهنگی میان نظام حقوقی و فناوری‌های نوین توجه داشته است.

■ **۳۷**- هدف قانونگذار از گنجاندن تبصره ماده ۱، شفاف‌سازی مقررات مرتبط با «چک‌های الکترونیکی» و ایجاد زمینه‌ای برای شمول قوانین موجود بر این نوع از اسناد است. قانونگذار در نظر داشته تا با تعیین تکلیف قانونی این چک‌ها، از بروز اختلافات حقوقی و سوءاستفاده‌های احتمالی جلوگیری کند. همچنین بانک مرکزی مکلف شده تا با تنظیم دستورالعمل‌های لازم، بستر عملیاتی‌سازی این چک‌ها را فراهم کند. از این تبصره دانسته می‌شود که قانونگذار بر حفظ شمولیت و امنیت حقوقی در معاملات تأکید داشته است.

■ **۳۸**- اجرای تبصره ماده ۱ آثار حقوقی متعددی دارد، از جمله گسترش دامنه شمول قوانین اسناد تجاری به چک‌های الکترونیکی. این تبصره حقوق و تعهدات دارنده و صادرکننده را در بستر دیجیتال نیز مشخص می‌کند و امکان پیگیری قضایی یا حقوقی تخلفات را فراهم می‌آورد. همچنین، با صدور دستورالعمل‌های لازم توسط بانک مرکزی، مقرراتی شفاف برای جلوگیری از سوءاستفاده یا نقض تعهدات وضع خواهد شد. از این تبصره دانسته می‌شود که اجرای آن موجب تقویت اطمینان و کاهش اختلافات حقوقی در معاملات الکترونیکی خواهد بود.

■ **۳۹**- چک الکترونیکی، یک سند تجاری دیجیتال، دارای همان الزامات و حقوق اسناد کاغذی است. محاکم ملزم به رعایت قوانین

مرتبط با چک و مقررات جرایم رایانه‌ای و ق.ت.ا در رسیدگی به دعاوی مرتبط با این اسناد هستند. عدم رعایت دستورالعمل‌های بانک مرکزی می‌تواند موجب مسئولیت طرفین شود. از این تبصره دانسته می‌شود که محاکم قضایی بر اساس اصول «رعایت حقوق دارنده» و «حفاظت از نظام بانکی» در رسیدگی به چک‌های الکترونیکی عمل می‌کنند.

■ **۴۰**- تبصره ماده ۱ در حوزه تجاری، پاسخی به نیاز بازارهای مدرن به ابزارهای مالی دیجیتال است. با اجرای این تبصره، تجار و شرکت‌ها قادر خواهند بود از چک‌های الکترونیکی برای تسویه سریع معاملات استفاده کنند، بدون نیاز به مراجعه حضوری یا استفاده از اسناد کاغذی. این امر سرعت معاملات و امنیت مبادلات مالی را بهبود می‌بخشد. از این تبصره دانسته می‌شود که قانونگذار به دنبال کاهش هزینه‌های تجارت و افزایش کارایی نظام بانکی بوده است.

■ **۴۱**- چک الکترونیکی به دلیل ماهیت قراردادی و التزام به پرداخت، با قواعدی مانند «اصل صحت» و «قاعده وفای به عقد» سازگار است. ابزارهای دیجیتال، صرفاً وسیله‌ای برای اجرای تعهدات مالی هستند و به اصل تعهد لطمه‌ای وارد نمی‌کنند. همچنین، این تبصره با قاعده «رفع حرج» مطابقت دارد، زیرا سهولت و امنیت را در مبادلات مالی افزایش می‌دهد.

■ **۴۲**- در چک به طور معمول سه شخص نقش ایفاء می‌کنند:

۱- صادرکننده:

صادرکننده شخصی است که با صدور چک بر روی محال‌ٌعلیه، به وی دستور می‌دهد مبلغ معیّنی را به دارنده چک پرداخت کنند. با توجه به ماده ۳۱۰ ق.ت باید گفت که صادرکننده، چک را خطاب به محال‌ٌعلیه به عنوان شخص دیگر صادر می‌کند و حق ندارد چک را بر روی خود بکشد. اما صادرکننده می‌تواند بنا به ماده ۳۱۰، خود دارنده چک باشد یعنی وجوهی را از حساب خود از محال‌ٌعلیه برداشت نماید.

۲- محال‌ٌعلیه:

محال‌ٌعلیه شخصی است که چک بر روی وی صادر می‌شود و مبلغ چک را که دستور صادرکننده جهت پرداخت است به دارنده چک پرداخت می‌کنند. محال‌ٌعلیه طبق ق.ت می‌تواند بانک یا هر شخص حقیقی یا حقوقی باشد اما ق.ص.چ، تنها بانک را به عنوان محال‌ٌعلیه می‌داند. در حال حاضر نیز بانک‌ها، اصلی‌ترین محال‌ٌعلیه چک‌های صادر شده در ایران هستند و در مواردی استثنایی نیز بعضی مؤسّسات مالی و اعتباری و صندوق‌های قرض‌الحسنه با در اختیار قرار دادن دسته‌چک در اختیار مشتریان خود، به عنوان محال‌ٌعلیه چک مطرح می‌باشند.

۳- دارنده:

دارنده چک شخصی است که صادرکننده، چک را به وی تسلیم می‌کند و وی حق دارد با مراجعه به محال‌ٌعلیه، وجه چک را در سررسید چک) از محال‌ٌعلیه دریافت نماید.

گاهی اوقات اشخاص دخیل در چک، منحصر به صادرکننده و محال‌ٌعلیه هستند و شخص سومی به عنوان دارنده حضور ندارد.

صادرکننده می‌تواند چک را در وجه خود صادر و مبالغی را از حساب خود از بانک (محال‌ٌعلیه) دریافت نماید. (درویشی هویدا، یوسف، حقوق اسناد تجاری، چ ۱، ص ۶۷)

■ **۴۳**- مفهوم واقعی چک تنها در بند اول آمده است و در سایر بندها عنوان «پرداخت‌نشدنی» صادق نیست، چون این نوع چک‌ها درواقع پول نقد هستند و تنها درصورتی‌که از سوی بانک ادعای جعل در مورد آنها شود، می‌توان دستور پرداخت نکردن داد و عناوین بلامحل، برگشت خوردن و ... در مورد آنها صادق نیست. (افشارپور، الهه، بررسی ق.ص.چ، فصلنامه بانک، سال یازدهم، ش ۵۳، پاییز ۱۳۸۹، ص ۴۱)

■ **۴۴**- بانک در ق.ص.چ اعم از بانک‌های دولتی و غیردولتی است. قانون‌گذار به موجب قانون اجازه تأسیس بانک‌های غیردولتی مصوب ۱۳۷۹، امکان انجام فعالیت‌های قانونی توسط بانک‌های اخیر را مورد شناسایی قرار داده است.

■ **۴۵**- صدور چک ذاتاً تجاری محسوب نمی‌شود در حالی که وفق مقررات بند ۸ ماده ۲ ق.ت، معاملات برواتی اعم از این که بین تاجر یا غیر تاجر باشد، معاملات تجاری محسوب می‌شود. (شامبیانی، هوشنگ، جرائم علیه اموال و مالکیّت، چ ۱، ص ۲۹۳)

باید توجه داشت که این قاعده به‌طور مطلق به همه موارد صدور چک قابل تسری نیست. مطابق تحلیل حقوقی، ماهیت تجاری یا غیرتجاری بودن چک باید با توجه به قصد و شرایط طرفین معامله و نوع کاربرد چک تعیین شود. به عبارت دیگر، اگر صدور چک در بستر یک معامله تجاری انجام شده باشد، به عنوان یک عمل تجاری تبعی شناخته می‌شود؛ اما در مواردی که چک برای تضمین، ایفای تعهدات مدنی یا حتی در معاملات غیرتجاری صادر گردد، نمی‌توان آن را ذیل تعریف معاملات تجاری قرار داد. بنابراین، برخلاف سفته و برات که ذاتاً ماهیت تجاری دارند، چک صرفاً در صورتی که در چارچوب معاملات تجاری استفاده شود، تجاری محسوب می‌گردد. این رویکرد، مطابق نظر دکترین حقوقی، بر تفکیک دقیق میان ماهیت ابزاری و هدف صدور چک تأکید دارد و مانع از آن می‌شود که چک در تمامی موارد، صرف‌نظر از زمینه صدور، تجاری تلقی شود. از این‌رو، استناد به بند ۸ ماده ۲ ق.ت باید با در نظر گرفتن اصل نسبیت اعمال حقوقی و شرایط صدور چک تحلیل شود تا از تعمیم نامناسب و غیرمنطقی ماهیت تجاری چک جلوگیری گردد.

■ **۴۶**- یکی از وجوه افتراق مهم میان چک و برات، ضرورت فوریت پرداخت وجه موضوع چک است. در نظام حقوقی، چک به‌عنوان وسیله پرداخت فوری و جایگزینی برای پول نقد شناخته می‌شود و به همین دلیل، هدف اصلی از صدور آن، تسهیل در معاملات و تضمین دسترسی سریع به وجه نقد است. این ماهیت ویژه باعث شده است که مقررات خاصی در مورد چک اعمال شود، از جمله لزوم ارائه آن به بانک در مهلت معین و امکان طرح دعوای کیفری در صورت صدور چک بی‌محل. در مقابل، برات ابزاری اعتباری محسوب

مـی‌شـود کـه بیشـتر در چـارچوب معـاملات تجاری به‌کار می‌رود و برای پرداخـت وجـه در سررسید مشخصی طراحـی شـده اسـت. ایـن تفاوت ریشه در اهـداف متفـاوت ایـن دو سـند تجاری دارد؛ چک بـرای پرداخـت در لحظـه و تضـمین گـردش سـریع وجـوه و بـرات بـرای مدیریت پرداخت‌های آتی و تنظیم روابط مالی میان تجار مورد استفاده قرار می‌گیرد. علاوه بر این، قوانین و مقررات ناظر بر چک، بـه‌ویـژه در حقوق ایران، سخت‌گیرانه‌تر از برات است، زیـرا چک به‌طور مستقیم به اعتماد عمومی به نظـام بانکی و تسهیل جریان اقتصادی مرتبط اسـت. از سوی دیگر، در برات فرصـت بیشـتری بـرای پرداخت فراهم می‌شود و این امکان وجود دارد که گیرنده برات قبل از سررسید، طلب خـود را از طریق نقـل و انتقـال آن یـا تنزیـل بـه نقـد تبـدیل کنـد. بنـابراین، ضـرورت فوریـت در پرداخـت وجـه چـک ناشـی از نقـش آن در جـایگزینی پـول نقـد و حفـظ کارکردهـای اقتصـادی سـریع اسـت، در حـالی کـه بـرات به‌عنوان سندی اعتباری با اهداف و کاربردهای متفـاوت طراحـی شـده و چنـین فـوریتی در پرداخت ندارد.

■ **۴۷**- مطـابق بنـد ۳ مـاده ۱، «چـک تضمین‌شده چکی است کـه توسـط بانـک بـه عهدهٔ همان بانک به درخواست مشتری صادر و پرداخـت وجـه آن توسـط بانـک تضـمین می‌شود.» اما به نظر می‌رسد کـه تعبیـر چـک تضمین‌شده در مورد این نوع چک چندان گویا نیست و همه ویژگی‌های آن را در بر نمی‌گیرد. در عـرف بـانکی، در فرضـی کـه یـک بانـک صادرکننده و محالٌ‌علیه چک باشد یعنـی یـک شعبه بانک بر عهدهٔ شعبه دیگـر همـان بانـک، چکی را به نفع دارنده صادر کند، چنین چکـی را «چک بانکی» می‌نامند که در بند ۳ مـاده ۱ ق.ص.چ، به عنوان «چک تضمین‌شده» توصیف شده است. گاه نیز ممکن است یک بانک چکی را بر عهدهٔ بانک دیگری صادر کنـد مـثلاً یـک شعبه از بانک ملت چکی را بر عهدهٔ یک شـعبه از بانک ملی صادر کند، این چک را در اصطلاح بانکداری «چک بین بانکی» می‌نامنـد. ایـن دو نوع چک، «چک رمزدار» هم نامیده مـی‌شـوند زیرا هر برگه چک اختصاصاً رمزگذاری می‌شود و پرداخت آن منوط به احراز صحت رمز توسط محالٌ‌علیه است. (عبدی‌پورفرد، ابراهیم، اسـناد تجاری، چ ۱، ص ۲۱۰)

■ **۴۸**- «شورای هماهنگی سران قوا» مصـوب کرده که از این‌پس وصول چک‌هـای تضـمینی فقط با درج نام گیرنده امکان‌پذیر خواهـد بـود. بر این اسـاس، چـک‌هـای مزبـور دیگـر قابـل ظهرنویسی نیست و متقاضـی بایـد حتمـاً نـام ذی‌نفع چک را به همراه شماره ملی او در چک قید کند. آن‌گونه کـه در خبرهـا آمـده اسـت، برای چک‌هایی که اکنون در اختیار مردم است نیز یک ماه فرصت داده شده است تا با مراجعه به بانک‌ها نقد شوند. انتشار این خبر، انتقـاداتی را در رابطه با شـیوه اقـدام شـورای همـاهنگی سران قوا و تطابق یا عدم تطابق با این نحـوهٔ از مقررات‌گذاری با اصول اساسـی قـانون‌گـذاری ایجاد کرده است. در ادامه تلاش می‌شود تا این مسأله مورد بررسی بیشتر قرار گیرد. نخسـتین پرسش قابل‌طرح این است که آیا بانک مرکزی یا شورای پول و اعتبار، فاقد اختیار قانونی برای درج محدودیت مزبور درباره چک‌های تضمینی

بود؟ در این رابطه با نگاهی مختصر به ق.ص.چ و اصلاحات آن و ق.پ.ب می‌توان پاسخ را ارائه کرد. ماده ۱ ق.ص.چ (الحاقی ۱۳۷۲) چک تضمین‌شده را این‌گونه تعریف کرده است: «چکی است که توسط بانک بر عهدهٔ همان بانک به درخواست مشتری صادر و پرداخت وجه آن توسط بانک تضمین می‌شود.» بنابراین چک تضمین‌شده با چک‌هایی که افراد عهدهٔ بانک‌ها به حساب جاری خود صادر می‌کنند، متفاوت است و توسط بانک‌ها صادر می‌شود. بند ۱۱ از ماده ۱۴ ق.پ.ب مصوب ۱۳۵۱ مقرر می‌دارد: «بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در حسن اجرای نظام پولی کشور می‌تواند به شرح زیر در امور پولی و بانکی دخالت و نظارت کند: محدود کردن بانک‌ها به انجام یک یا چند نوع از فعالیت‌های مربوط به طور موقت یا دائم.» تبصره همین ماده نیز مقرر می‌دارد که: «استفاده از اختیارات موضوع این ماده باید قبلاً به تأیید شورای پول و اعتبار برسد.» بنابراین از آنجا که صدور چک تضمینی، از فعالیت‌های بانک‌هاست، بانک مرکزی می‌تواند با تأیید شورای پول و اعتبار، محدودیت‌هایی را در نحوهٔ صدور آن برقرار کند و در این رابطه نیازی به مصوبه شورای هماهنگی سران قوا وجود نداشت. بر این اساس اخذ مجوز از شورای هماهنگی سران قوا برای امری که در اختیار شورای پول و اعتبار و بانک مرکزی قرار دارد، به درستی قابل انتقاد به نظر می‌رسد.

دومین پرسش، این است که آیا تصویب این‌گونه محدودیت‌ها در شورای هماهنگی سران قوا با اصول اساسی مربوط به حاکمیت قانون منافات دارد؟ در این رابطه لازم است به چند ویژگی اساسی حاکمیت قانون که به نظر می‌رسد با این رویه تعارض داشته باشند، اشاره کنیم. قبل از آن تذکر این مطلب ضروری است که آن‌چه تحت عنوان «حاکمیت قانون» بیان می‌شود، منحصر به «قانون» به معنای قوانین مصوب مجلس نیست و شامل هر قاعده یا مقرره‌ای می‌شود که برای افراد ایجاد حق و تکلیف یا محدودیت می‌کند.

اولین ویژگی، علنی بودن و انتشار قانون است. علنی بودن قانون شامل دو نکته مهم می‌شود: نخست این که فرآیند تصویب قانون باید علنی باشد و شهروندان جامعه در صورت تمایل بتوانند در جریان مباحث و مذاکرات مطرح شده در فرآیند تصویب قانون قرار گیرند و دلایل موافقت و مخالفت با وضع قانون را بدانند و دوم این که وقتی قانون تصویب شد، متن آن در روزنامه رسمی منتشر شده و در دسترس همگان قرار گیرد. لزوم انتشار مذاکرات مربوط به تصویب قانون به این دلیل است که قوانین، تجلی اراده عمومی هستند و افراد حق دارند در جریان تصویب آنها دیدگاه‌های خود را به طرق گوناگون ابراز کنند و آنها را با نمایندگان خود در میان گذارند. درست است که در تصویب مقررات از طریق شورای پول و اعتبار، شفافیت موجود در مجلس شورای اسلامی وجود ندارد، اما حداقل نمایندگان مجلس به عنوان ناظر در مجلس شورای اسلامی حضور دارند و نمایندگان اتاق‌های بازرگانی نیز در شورای پول و اعتبار حاضر هستند و بخش مهمی از مذاکرات شورای پول و اعتبار نیز مشمول قانون دسترسی به اطلاعات می‌شوند. بنابراین تصویب

این‌گونه مقررات در شورای پول و اعتبار به نحو قابل‌ملاحظه‌ای شفافیت بیشتری از تصویب آنها در شورای هماهنگی سران قوا دارد. نکته دیگر این که متن مصوبه شورای هماهنگی سران قوا تاکنون در روزنامه رسمی منتشر نشده و صرفاً در برخی سایت‌ها و مصاحبه‌ها به آن اشاره شده است. این امر، می‌تواند ابهامات جدی در مورد جزئیات مصوبه ایجاد کند و بعدها محل اختلاف‌نظرها و تفاسیر گوناگون باشد. عدم انتشار قوانین و مقررات در روزنامه رسمی، همواره مورد انتقاد حقوقدانان قرار داشته است تا جایی که بسیاری بر این باورند هر آن چیزی که در روزنامه رسمی منتشر نشود، اعتبار حقوقی ندارد و نمی‌تواند برای افراد و نهادها، محدودیت ایجاد کند.

دومین نکته که در قوانین باید مورد توجه قرار گیرد، عطف بماسبق نشدن است. حکومت قانون نسبت به آینده است و نمی‌توان با وضع قانون موخر، اعمال و اقداماتی را که در گذشته ایجاد شده است، مشمول محدودیت قرار داد. درست است که بر اساس آن‌چه در مصاحبه‌ها قید شده است به دارندگان چک‌های تضمینی حق داده شده است که تا یک ماه به بانک مراجعه کرده و وجه آن را نقد کنند، اما اگر شخص یا اشخاصی وجود داشته باشند که آن یک ماه برای آنان کافی نباشد (مثلاً در سفر خارج از کشور باشند و امکان ورود به کشور در محدوده یک ماه مزبور را نداشته باشند) تکلیف آنها چیست؟ لازم به ذکر است که آنها با پذیرش چک تضمینی ظهرنویسی شده هیچ عمل خلاف قانونی انجام نداده‌اند؛ زیرا در زمانی که چنین چکی را می‌پذیرفتند هیچ محدودیتی از این حیث وجود نداشت. بنابراین مکلف کردن آنها به این که قاعده جدید وضع شده را در مورد چک مزبور اعمال کند یا این که ظرف مدت یک ماه به بانک مراجعه کنند و وجه چک را وصول کنند، نمونه روشنی از عطف بماسبق شدن قوانین است که با مبانی حاکمیت قانون تعارض دارد. به عبارت دیگر، شورای هماهنگی سران قوا با در نظر گرفتن مهلت یک ماهه، تنها جلوی «اجرای فوری قانون» را گرفته است؛ اما جلوی «عطف بماسبق نشدن» آن را نگرفته است و حقوقدانان، به خوبی می‌دانند که اجرای فوری قانون و عطف به ماسبق شدن قانون، دو مفهوم کاملاً مختلف هستند.

ویژگی سومی که قوانین و مقررات باید از آن برخوردار باشند تا حاکمیت قانون رعایت شود، وجود ضمانت اجراء برای قوانین است. سؤال این است که ضمانت اجرای رعایت قاعده مزبور از طرف بانک‌ها چیست؟ در مصاحبه‌ها و خبرهایی که در این مورد ذکر شده هیچ اشاره‌ای به ضمانت اجراء نشده است.

ممکن است گفته شود اگر بانک‌ها از این امر تخطی کنند، بانک مرکزی حق برخورد با آنها را دارد. اما این پاسخ، نمی‌تواند درست باشد؛ چرا که اختیار بانک مرکزی برای برخورد با بانک‌های متخلف، منوط به شرایطی است که در ق.پ.ب ذکر شده است. در این رابطه ماده ۴۴ ق.پ.ب مقرر می‌دارد: «تخلف از سایر مقررات این قانون و آیین‌نامه‌های آن و دستورات بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

که به موجب این قانون یا آیین‌نامه‌های آن صادر می‌شود موجب مجازات‌های انتظامی خواهد بود.» بر این اساس، بانک مرکزی تنها در صورتی حق برخورد انتظامی با بانک‌ها را دارد که بانک‌ها از مقررات و آیین‌نامه‌هایی تخطی کنند که به موجب ق.پ.ب صادر شده است. از آنجا که مصوبه شورای هماهنگی سران قوا به موجب ق.پ.ب صادر نشده است، تخطی از آن نمی‌تواند مشمول ماده ۴۴ ق.پ.ب قرار گیرد. بنابراین بانک مرکزی با طرح این موضوع در شورای هماهنگی سران قوا به‌جای شورای پول و اعتبار عملاً ضمانت اجراء و اقتدار نظارتی خود را در این خصوص کمرنگ کرده و این امر، حصول اطمینان از رعایت مقرره فوق را با دشواری مواجه خواهد ساخت.

با توجه به تمام موارد فوق، مناسب است شورای پول و اعتبار ضمن تشکیل جلسه‌ای، موضوع محدودیت در ظهرنویسی چک تضمینی را به بحث بگذارد و آن را مصوب کند و متن مصوبه شورای پول و اعتبار نیز طبق روال همیشگی توسط بانک مرکزی به بانک‌ها ابلاغ شود و در پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی قرار گیرد. در این صورت، انتقادات فوق قابل رفع خواهند بود. (خسروشاهی، رضا، شورای هماهنگی و حاکمیت قانون، روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۴۴۹۳-۱۳۹۷/۰۹/۲۰، ش خبر: ۳۴۷۳۵۲۴)

■ **۴۹**- برخی از تعاریف و تعابیر ارائه شده از چک مسافرتی (تراول چک):

۱- نوعی چک است که یک بانک به عهدهٔ خود صادر می‌کند و وجه آن از همه شعب همان بانک قابل دریافت است. (بند ۴ ماده ۱ ق.ص.چ) چک مسافرتی یکی از انواع چک بانکی است و مبلغ آن با ارقام صحیح و بدون اعشار بر روی آن درج می‌شود. معمولاً اشخاص ترجیح می‌دهند به هنگام مسافرت برای جلوگیری از خطر سرقت یا گم شدن پول خود از چک مسافرتی استفاده کنند. (عرفانی، محمود، حقوق تجارت. ج ۱، چ ۳، ص ۲۳۳، نشر جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۷)

۲- چک مسافرتی نوعی وسیلهٔ پرداخت است که به ویژه برای کسانی که از کشوری به کشور دیگر مسافرت می‌نمایند، ابداع شده است. مبلغ چک برخلاف چک‌های عادی باید از ابتدا پرداخت شود. این‌گونه چک‌ها را می‌توان در بیشتر بانک‌ها و واحدهای تجاری کشور دیگر نقد کرد. مقرراتی نیز در مورد بیمه و ایمنی چک‌ها در کشورهای مختلف وضع شده است. (شعبان‌زاد، محمدرضا؛ اسماعیل‌زاده، مریم‌السادات؛ فرهنگ جامع بانکداری بیان توصیفی اصطلاحات بانکی، مکاتبات و اسناد فارسی)

■ **۵۰**- ریسک نقدینگی یکی از اصلی‌ترین مخاطرات پیش روی بانک‌ها است که ناشی از عدم تأمین به‌موقع وجوه و اختلال در جریان نقدینگی رخ می‌دهد. مدیریت صحیح نقدینگی، برنامه‌ریزی دقیق و پایش مستمر آن در سطح کلی و در هر شعبه بانکی اهمیت بالایی دارد. پول‌رسانی به‌موقع و کاهش وابستگی به ابزارهایی مانند چک‌پول، از جمله تدابیری است که می‌تواند ریسک نقدینگی بانک‌ها را مدیریت کرده و از اختلالات نظام

پرداخت کشور جلوگیری کند. با استناد به بند ۶ ماده ۳۴ قانون پولی و بانکی، انتشار اوراق دیداری در وجه حامل ممنوع بوده و بانک‌ها باید در طراحی و مدیریت چک‌پول‌ها به‌گونه‌ای عمل کنند که این ابزار به اوراق غیرقانونی تبدیل نشود. از این رو، دستورالعمل حاضر با هدف ساماندهی انتشار، خرید و فروش چک‌پول‌ها تدوین شده است.

چک‌پول به دو دسته بانک‌چک و ایران‌چک تقسیم می‌شود. بانک‌چک توسط بانک صادر و در شعب همان بانک یا نمایندگان آن قابل پرداخت است؛ مانند سپه‌چک یا ملی‌چک. ایران‌چک، چکی است که در تمامی بانک‌های طرف قرارداد قابل پرداخت بوده و نیازمند همکاری چندین بانک است. مبلغ اسمی هر چک‌پول مبلغ ریالی درج‌شده بر روی آن است که نمایانگر ارزش چک می‌باشد.

بانک‌ها ملزم به تمرکز تمام امور مربوط به چاپ و انتشار چک‌پول در یک واحد اختصاصی هستند. این واحد مسئول هماهنگی با بانک مرکزی، اخذ مجوزهای لازم و مدیریت فرایند سفارش است. طراحی چک‌پول‌ها باید از هرگونه شباهت با اسکناس و استفاده از نشان بانک مرکزی خودداری کند. همچنین، استانداردهای امنیتی ابلاغ‌شده توسط بانک مرکزی باید رعایت شود تا امکان جعل به حداقل برسد. ترکیب، تعداد و مبلغ اسمی چک‌پول‌ها باید در درخواست بانک‌ها به‌صورت شفاف ذکر شود. درج اطلاعات هویتی خریداران و امضای آن‌ها در مراحل فروش نیز الزامی است.

بانک‌ها موظف‌اند نسبت به ارائه ترکیبی از ابزارهای پرداخت، شامل اسکناس و چک‌پول، اقدام کنند تا مشتریان حق انتخاب داشته باشند. حداکثر میزان چک‌پول‌های صادره باید بر اساس "نسبت مانده مجاز" تعیین شود که سقف آن ۴۰ درصد است. عدم رعایت این نسبت طی سه ماه متوالی یا پنج ماه غیرمتوالی منجر به تجدیدنظر در مجوز بانک برای چاپ چک‌پول خواهد شد. بانک‌ها نمی‌توانند از چک‌پول‌ها برای خرید دارایی یا اعطای تسهیلات استفاده کنند. همچنین، در زمان فروش، ثبت اطلاعات هویتی مشتری و شماره سریال چک‌پول در فرم فروش ضروری است.

انتقال چک‌پول تنها پس از ثبت امضای دوم خریدار امکان‌پذیر است. این فرایند باید به‌صورت دقیق توسط متصدیان بانکی مدیریت شود تا از بروز تخلفات احتمالی جلوگیری گردد.

در زمان خرید، دارنده چک‌پول باید مشخصات کامل خود را پشت‌نویسی کرده و هویت او توسط بانک احراز شود. برای ایران‌چک، فاصله زمانی بین تاریخ فروش و خرید حداکثر ۶ ماه تعیین شده است. پس از این مدت، پرداخت تنها از طریق شعبه فروشنده یا واریز وجه آن به حساب مشتری امکان‌پذیر خواهد بود. سایر اوراق، مانند بانک‌چک، تابع مقررات داخلی بانک صادرکننده است. همچنین، پس از خرید، لاشه چک‌پول باید بلافاصله از گردش خارج شده و از ارائه مجدد آن جلوگیری شود.

دستورالعمل نحوهٔ انتشار، خرید و فروش انواع چک پول (ایران‌چک، بانک‌چک) مصوب

شهریور ۱۳۸۵، تمامی بانک‌ها را ملزم به رعایت ضوابط تعیین‌شده در خصوص انتشار، خرید و فروش چک‌پول‌ها کرده است. هدف از این الزامات، حفظ امنیت، کاهش ریسک نقدینگی و ارتقای شفافیت در نظام بانکی کشور است. بانک‌ها با پیروی از این مقررات می‌توانند نقش مؤثری در پایداری نظام مالی و جلوگیری از بروز مشکلات حقوقی و اقتصادی ایفا کنند.

■ **۵۱**- مقررات چک عادی نمی‌تواند شامل حال چک مسافرتی شود. برات سیار به حواله‌کرد نیز قواعد دو نظام حقوقی نامعلوم را در یکجا جمع می‌کند. نظام حقوقی برات سیار و نظام حقوقی سفته لذا باید خواص نظام حقوقی چک مسافرتی و جریان آن را معین نمود. (صدرزاده، افشار، چک‌های مسافرتی فرانسه، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تیر ۱۳۶۰، ش ۲۲ ص ۶۴)

چک مسافرتی، به‌عنوان یک ابزار پرداخت خاص، از مقررات چک عادی تبعیت نمی‌کند زیرا ماهیت و اهداف آن با چک عادی متفاوت است. چک عادی ابزاری برای پرداخت‌های عادی و روزمره است و تابع قوانین مشخصی نظیر مقررات حواله‌کرد یا اصول رایج چک‌کشی است؛ اما چک مسافرتی با هدف تسهیل پرداخت‌های ایمن و بدون محدودیت جغرافیایی طراحی شده است و از این‌رو نظام حقوقی متفاوتی دارد. از سوی دیگر، ترکیب قواعد برات سیار و حواله‌کرد، دو نظام حقوقی مختلف و نامرتبط را در یک قالب ترکیب می‌کند که می‌تواند منجر به ابهام در استناد حقوقی و جریان مسئولیت‌ها شود. به همین دلیل، چک مسافرتی باید از قواعدی برخوردار باشد که هم ویژگی‌های ایمنی و سهولت استفاده آن را تضمین کند و هم شفافیت حقوقی لازم را فراهم آورد. این امر مستلزم شناسایی خواص نظام حقوقی خاص برای چک مسافرتی است که بتواند اهداف این ابزار مالی را با رعایت حقوق و تعهدات طرفین آن تضمین کند. با توجه به اهمیت این موضوع، تطبیق قواعد چک مسافرتی با نظام‌های موجود، مانند برات یا سفته، ممکن است موجب ابهام شود و به همین دلیل، تعیین جریان و اصول ویژه آن ضروری است تا علاوه بر رفع مشکلات حقوقی، اعتماد و کارآمدی این ابزار حفظ شود.

■ **۵۲**- سپه چک، نه مشمول ق.ت است و نه مشمول ق.ص.چ؛ بلکه تعهدی از جانب بانک سپه است به این که مبلغی را که مشتری در شعبه‌ای پرداخت کرده، در شعبه‌های دیگر به او پرداخت کند. شعبه پرداخت‌کننده، وجه سند را به نمایندگی از شعبه‌ای می‌پردازد که مشتری، مبلغ آن را به او پرداخت کرده است. بنابراین با وجود آن که چک مزبور، قابل انتقال است، این انتقال، مشمول مقررات «ظهرنویسی» مذکور در ق.ت نیست و هر بانکی به دلیلی (مثلاً ورشکسته شدنش)، از پرداخت وجه چک به جانشین دارنده اول خودداری کند، دارنده فعلی فقط می‌تواند در حدود مقررات ق.م، به دارنده قبلی مراجعه کند. (اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت: اسناد تجاری، چ ۱۰، ص ۲۰۱)